

TERMINOLOGIE, SEMANTICĂ ȘI LEXICOGRAFIE

ALEXANDRA STANCA

Cuvinte-cheie: *terminologie, semantică, lexicografie*

Disciplină relativ nouă, terminologia se confruntă cu oarecare dificultăți în a-și câștiga un loc propriu între disciplinele derivate din lingvistică și care se ocupă în special de aspectul lexical al fenomenelor de limbaj. Unii au văzut în terminologie o formă de lexicografie tehnică, alții au confundat-o cu o semantică aplicată la discursul tehnic. Aceste discipline au legături strânse cu terminologia, dar a nega specificitatea terminologiei înseamnă a o priva de marja de autonomie de care aceasta are nevoie pentru a aduce serviciile scontate.

1. Semantică și terminologie

Semantica apare ca studiul general al relațiilor între semnele lingvistice și referenții lor. Scopul semanticii este acela de a determina cum s-a ajuns la asocierea dintre un semn lingvistic și un referent, altfel spus, cum am ajuns să numim un scaun – *scaun*. Semantica presupune, deci, o dimensiune diacronică esențială. După opinia lui Robert Dubuc, nu putem studia legăturile dintre semne și referenții lor fără a ne raporta la istorie. După ce originea cuvântului a fost stabilită, semantica trebuie să urmărească evoluția cuvântului pentru a-și da seama dacă realitățile cărora li s-a aplicat cuvântul s-au extins sau nu. Relațiile dintre semne și referenți se grupează în

funcție de diferite tipuri de raporturi: propriu/figurat, animat/inanimat, abstract/concret, parte/întreg, cauză/efect etc¹.

Atitudinea terminologiei față de termen va fi diferită. Preocupată în special de situația de comunicare, terminologia nu va recurge decât întâmplător la diacronie. Am putea chiar spune că terminologia este esențialmente sincronică. Pe de altă parte, relația semnului cu diferenții săi referenți nu o interesează decât în măsura în care poate asocia unui semn dat trăsături semantice ale obiectului care trebuie denumit. Faptul că cuvântul ar putea avea și alte sensuri în alte domenii nu interesează. Terminologul care dorește să studieze un termen în toate accepțiunile sale va trebui să-l claseze în limba de specialitate pertinentă.

Autorul mai sus citat face distincția între rolul semanticianului și cel al terminologului: „*Semanticianul* se lasă ghidat de firul conductor al sensului pentru a ajunge la limbile de specialitate; *terminologul*, aflat deja în contextul limbii de specialitate, caută să identifice o serie de trăsături semantice sub o etichetă dată, fără a se preocupa de filiația sensurilor. *Terminologul* împrumută de la *semantician* tehnicile de analiză pentru a repera trăsăturile semantice legate de un termen și pentru a-i determina eficacitatea. Acesta nu are în schimb misiunea de a justifica, nici de a explica prezența unui anumit termen care desemnează o anumită realitate: el face doar o constatare”². Așadar, relația nume/obiect denumit îi reduce acestuia aria de cercetare, de unde și interesul pentru sinonimie și polisemie, care sunt aspecte importante ale acestei relații. *Semanticianul* inventariază, de asemenea, limbajul în funcție de câmpurile semantice pentru a circumscrie sau a organiza noțiuni conexe. În cursul acestei operațiuni, semanticianul regrupează termeni înrudiți în funcție de trăsături comune. Pentru *terminolog*, această regrupare are ca scop diferențierea noțiunilor înrudite, care din această cauză pot fi confundate când e vorba de modul de folosire. Astfel, el va încerca să selecteze toate trăsăturile susceptibile de a distinge fiecare termen al câmpului semantic studiat. Acest demers îi va folosi în studierea

¹ *Op. cit.*, p. 16.

² *Op. cit.*, p. 17.

falsei sinonimii. Pe lângă aceasta, compararea câmpurilor semantice în limbi diferite permite confruntarea diferitelor decupaje ale realului pentru a le putea pune de acord la nevoie. Acest demers de conciliere îl obligă câteodată pe **terminolog** să creeze noi termeni pentru a desemna noțiuni care nu au echivalent într-una dintre limbile cu care lucrează. Semantica îi va veni aici în ajutor pentru a plasa cuvântul creat, prin extensie de sens, în prelungirea logică a evoluțiilor deja existente și pentru a evita polisemia în interiorul aceluiași câmp semantic.

În concluzie, semantica și terminologia se disting prin natura și obiectul lor de studiu. **Semantica** este o disciplină intralingvistică, de vreme ce se referă la limba concepută ca un sistem. **Terminologia** este o disciplină extralingvistică, de vreme ce se referă mai întâi la situația de comunicare. De aceea, ea lucrează întotdeauna din perspectiva limbii de specialitate, concepută nu ca un sistem, ci ca un mijloc de comunicare.

În ceea ce privește obiectul de studiu, cele două discipline studiază relațiile dintre semne și referenți, dar dintr-un unghi diferit. Tot Dubuc observă că **semantica** studiază aceste relații structurând sau explicând raportul semn/referent prin analiza fenomenului polisemic, sau prin regruparea de semne conexe în cadrul aceluiași câmp semantic, pe când **terminologia** reține în special relația onomaseologică, adică, plecând de la referent, caută semnul lingvistic care îl desemnează. Ea le asociază fără a explica această asociere. Dacă e vorba de o relație polisemică, ea va încerca să delimiteze net aria fiecărui referent reprezentat de același semn. Ea va acorda o importanță deosebită semnelor multiple care se aplică aceluiași referent, adică sinonimelor. Dacă trebuie creat un termen pentru un referent care duce lipsă de nume, **terminologia** va procura, cu materialele pe care limba i le pune la dispoziție, semnul corespunzător³.

Pe scurt, putem spune că **semantica** și **terminologia** se diferențiază esențialmente prin felul în care concep relația semn/referent; **semantica** explică această relație, **terminologia** o aplică.

³ Robert Dubuc, *op. cit.*, p. 18.

2. Terminologie și lexicografie

Prin natura lor, **terminologia** și **lexicografia** sunt destul de strâns legate între ele; este vorba de două practici a căror materie fundamentală o constituie cuvintele. În vreme ce **lexicografia** privește cuvintele din punctul de vedere al lexicului, adică în calitate de ansamblu de care dispune o comunitate pentru nevoile sale de comunicare, **terminologia** privește cuvintele din punctul de vedere al vocabularului, adică în calitate de ansamblu delimitat de o situație concretă de utilizare. Termenii LEXIC și VOCABULAR sunt folosiți aici în accepțiunea lor lingvistică. În terminologie, acești termeni au o accepțiune diferită.

Această legătură între terminologie și situația de comunicare ține de funcția sa denumitoare și de nevoile utilizatorilor. Va trebui deci delimitat conținutul noțional al termenului în situația de folosire, care îi oferă o coloratură specială. Aceasta permite terminologiei să rămână în pas cu limba vie și să remedieze decalajul dintre dicționare și utilizarea reală. În acest mod, analiza sa va fi mai mult axată pe studiul termenului *in vivo*, în timp ce lexicografia se va preocupa întotdeauna să circumscrie aria noțională totală a cuvântului pentru a-l studia *in vitro*.

În fond, pentru terminolog, situația extralingvistică a lucrurilor care trebuie denumite este aceea care structurează vocabularul considerat ca un ansamblu de semne utilizate pentru a denumi, în concordanță cu realitatea: mașini, obiecte, operațiuni. A admite o terminologie fără concordanță constantă cu experiența, fără legătură cu realitatea ar însemna să negăm însăși natura acestei discipline.

Terminologia și **lexicografia** se disting în mod esențial prin finalitate. În timp ce **terminologia** este onomaseologică, adică pornește de la noțiune pentru a ajunge la semn, **lexicografia** este semaseologică, adică pornește de la semn, pentru a ajunge la noțiune. **Terminologia** este supusă unor funcții de expresie și comunicare. Utilizatorul produsului terminologic nu este în mod necesar în căutarea unei definiții, ci a unui nume. El are nevoie de mijloace verbale pentru a-și coda mesajul. Utilizatorul produsului lexicografic

nu are aceleași nevoi. El are nevoie de unelte pentru a înțelege, pentru a cunoaște sensul unui cuvânt necunoscut. Lexicografia îndeplinește așadar o funcție de decodare. Această diferență de finalitate va justifica mai apoi diferențele metodologice între cele două discipline.

În *Manuel pratique de terminologie*, Robert Dubuc stabilește câteva metode de lucru⁴:

Stabilirea nomenclaturii. Pentru terminolog, în această etapă, este vorba de reperarea, într-un corpus dat, a termenilor proprii domeniului și care se situează în aria sa de cercetare. Lexicografal, pe de altă parte, cercetează termenii care au o valoare semantică semnificativă. Cuvântul este interesant în funcție de sensul sau sensurile sale, în toate situațiile de comunicare.

În practică, această diferență de abordare se va traduce prin prezența, în nomenclatura terminologică, nu doar a termenilor de nivel conceptual care acoperă noțiunile-bază ale domeniului, ci și a termenilor de nivel funcțional care apar ca idiotisme tehnice. Formele sintagmatiche vor fi privilegiate, chiar dacă gradul lor de lexicalizare ar putea fi relativ scăzut.

Decupajul unităților. Acest demers duce la distincția dintre unitatea terminologică și unitatea lexicală. Unitatea terminologică fiind legată de necesitatea de a exprima realități proprii domeniului într-o situație concretă de funcționare, va afecta forma sintagmatică mai adesea decât unitatea lexicală și gradul acesteia de lexicalizare va putea fi mai scăzut.

Dacă gradul de lexicalizare al unității terminologice poate fi mai scăzut decât cel al unității lexicale, trebuie totuși să existe un prag minim de lexicalizare pentru a se distinge de unitatea de discurs.

Tehnici de analiză. Analiza lexicografului vizează să circumscrie aria noțională a unui cuvânt. Pentru a reuși, trebuie descoperite toate sensurile, astfel încât să se poată stabili profilul semantic complet al cuvântului studiat. Lexicografal se dedică unei examinări extensive pentru a identifica aceste sensuri și pentru a le așeza apoi

⁴ *Op. cit.*, p. 19.

într-o ordine logică. Întregul proces de analiză trebuie să ducă la elaborarea unei definiții obligatoriu echivalente din punct de vedere semantic cu unitatea studiată în diferitele sale contexte de utilizare, ilustrate, la nevoie, prin exemple.

Pentru terminolog, analiza are ca scop facilitarea dezvoltării semantice a termenilor găsiți în stadiul de reperaj sau de stabilire a nomenclaturii. Situația în care termenul a fost găsit va furniza elementele noționale care vor permite asocierea dintre un termen și un conținut semantic destul de precis, fie pentru a-i găsi un corespondent într-o altă limbă, fie pentru a da numele potrivit obiectului care trebuie denumit. Procesul de analiză terminologică vizează deci în special să identifice conținutul noțional. Nu este vorba atât de a defini, cât de a stabili trăsăturile semantice importante, cum ar fi natura, scopul, funcția, materia etc. Pentru terminolog, contextul este vectorul trăsăturilor semantice care permit asocierea dintre termen și noțiune într-o situație de comunicare.

Aceste diferențe de abordare explică și diferențele între definiția terminologică și cea lexicografică. Aceasta din urmă trebuie să furnizeze un profil semantic complet al cuvântului, acoperind toate accepțiunile sale. Pentru terminolog, definiția este o sinteză a trăsăturilor semantice ale unui termen într-o situație de comunicare. De aceea, terminologul, atunci când folosește o definiție lexicografică, trebuie să facă întotdeauna referire la contextul său propriu de utilizare.

Lexicografia face din explicația din dicționar nucleul său fundamental de informație. Redactarea acestei explicații este supusă unor reguli bine definite cu scopuri pedagogice; aceasta urmărește să aducă la cunoștința cititorului sensul sau sensurile cuvântului pe care nu îl cunoaște, altfel spus, semnificația exactă. Definiția constituie partea esențială. Pe această informație se grefează informații gramaticale (categorii, gen, număr), indicații de pronunțare, note etimologice și câteodată anumite observații enciclopedice. Sensurile menționate trebuie, de asemenea, să facă obiectul unei anumite ierarhizări în funcție de criterii fie istorice, fie logice. Exemplele vor ilustra, cel mai adesea, aceste diferite sensuri. Explicația din dicționar este

identificată prin intermediul cuvântului pe care îl definește. Pentru substantive, el va lua adesea forma unui pivot în jurul căruia vor veni să se așeze formațiuni sintagmatice derivate.

Pentru a rezuma, putem spune că explicația din dicționar este sintetică (este construită în jurul unui cuvânt pivot), pedagogică (prezintă sensurile și condițiile de utilizare în discurs) și exhaustivă (dă toate sensurile).

Pentru terminolog, fișa terminologică este unitatea de bază a informației. Aceasta fișă este în special o constatare a utilizării în situația de comunicare. Ea vizează să furnizeze utilizatorului numele obiectului care trebuie denumit, datorită utilizării unui context ale cărui trăsături semantice justifică asocierea termen-noțiune. Fiecare fișă terminologică nu tratează decât un sens. Unitatea terminologică este prezentă în ordinea sa sintagmatică normală. Marca gramaticală, marca de utilizare nu figurează decât dacă acestea au o incidență terminologică particulară, ca de exemplu genuri schimbătoare, utilizări terminologice paralele în funcție de regiuni sau de profesii. Situația de comunicare este întotdeauna prezentă prin domeniul de utilizare.

Rezumând, putem spune că fișa terminologică este monosemică (nu tratează decât un singur sens), situațională (nu este valabilă decât pentru contextul citat) și reprezintă un instrument de codare (permite asocierea termen-noțiune).

Instrumentul de bază al lexicografiei este dicționarul, «o colecție» de cuvinte, în general clasate în ordine alfabetică. Dicționarul este un instrument de fixare a modului de folosire a limbii. El dă o viziune imobilă a lexicului la un moment anume din evoluția sa. Desigur, dacă comparăm același cuvânt în două ediții consecutive ale aceluiași dicționar, găsim schimbări: sensuri desuete care dispar, altele noi care apar. Dar lectura în sine dă impresia că s-a ajuns la un punct final pe care nimic nu-l va schimba.

Instrumentul produsului terminologic este fișierul, regrupare de fișe terminologice organizate după diverse criterii. Aceste fișiere pot fi artizanale sau informatizate. Fișierul este o entitate în continuă devenire. El se îmbogățește pe măsură ce cercetarea avansează.

„Epurări” periodice permit eliminarea fișelor care nu mai sunt pertinente. Fișierul se poate menține astfel actual.

Din fișierul terminologic se pot extrage vocabulare și lexicuri pentru diverse utilizări speciale. Aceste lucrări se înrudesc, în ceea ce privește forma, cu lucrările lexicografice, dar, în ceea ce privește conținutul, ele își păstrează orientarea net terminologică.

Terminologia își asumă ca element de bază intervenția conștientă în dezvoltarea limbilor, principiu numit de Wüster „formarea conștientă a limbii”. Ea se ocupă astfel cu stabilirea a „ceea ce trebuie să fie” și lucrează în mod conștient prin intervenția asupra limbajului în scopul de a-i da o anumită direcție. Terminologia este deci voit prescriptivă. S-a afirmat adesea că terminologia are două funcții: reprezentarea cunoașterii și transferul său⁵. Este cunoscut faptul că terminologia s-a născut dintr-o necesitate practică a specialiștilor de a stabili o comunicare căreia să-i fie garantată univocitatea. Această cerință, condiționată de caracteristicile subiectului și de funcționalitățile comunicării, a avut ca rezultat o voință unificatoare pe mai multe niveluri. Ea poate fi reprezentată pe o axă care pleacă de la unificarea totală – ilustrată prin nomenclaturile internaționale – și ajunge la cuvintele comune, trecând prin termenii specializați – mai mult sau mai puțin imobili, în funcție de termenii și de discursul în care sunt folosiți.

Bibliografie

- Cabré, Maria Theresa, *Sur la représentation mentale des concepts: bases pour une tentative de modélisation*, în „Le sens en terminologie”, Presses universitaires de Lyon, 2000.
- Ciobanu, Georgeta, *Elemente de terminologie*, Timișoara, Editura Mirton, 1998.
- Dubuc, Robert, *Manuel pratique de terminologie*, Brossard (Québec), Linguatex, 1992.
- Rey, Alain, *Terminologies et terminographies*, în „La banque des mots”, nr. 10, 1975.

⁵ Maria Theresa Cabré, *Sur la représentation mentale des concepts: bases pour une tentative de modélisation*, în „Le sens en terminologie”, Presses Universitaires de Lyon, 2000, p. 36.

TERMINOLOGIE, SÉMANTIQUE ET LEXICOGRAPHIE

Resumé

La terminologie est un domaine d'une grande importance culturelle et économique. Elle est une discipline qui appartient à la même famille que la linguistique et son objet d'étude est la communication spécialisée. Son instrument est le terme et elle peut apparaître au niveau intralingual ou interlingual. Elle est subordonnée à une fonction d'expression et de communication, elle a une importante dimension pratique qui doit tenir compte des besoins d'expression des locuteurs. La cellule de base de la terminologie est la fiche terminologique. La terminologie présente des points communs avec la sémantique et la lexicographie sans pour autant s'y confondre.